

„Pokolenia przełomu”¹. Środowiska radykalnej inteligencji w Kielcach w latach I wojny światowej

JERZY Z. PAJĄK

W 1914 r. południe Królestwa, okrutnie spacyfikowane po wydarzeniach rewolucji 1905–1907 r., wydawało się całkowicie uspijone. Wybuch wojny powitano wśród rozterek i z niepewnością. Kielce, jak i cała gubernia kielecka, pozostawały w tym czasie pod silnymi wpływami narodowych demokratów i realistów. Stąd więc większość aktywnych politycznie jednostek, mając poparcie miejscowej prasy, opowiadała się za rozwiązaniem sprawy polskiej z wykorzystaniem Rosji. Wyrazicielem owej większości był w tym czasie czołowy w Kielcach działacz Ligi Narodowej – Wiktor Jaroński². Dopiero w trakcie wojny lewica

¹ Przez ten termin rozumiem roczniki, które w większości rozpoczęły swoją aktywność publiczną w latach rewolucji 1905–1907 i odegrały zasadniczą rolę w odzyskaniu niepodległości podczas I wojny światowej. Termin przyjąłem za Romanem Wapińskim, który napisał: „Nazwałem pokolenie wchodzące w aktywne życie polityczne w latach 1905–1914 »pokoleniem przełomu« nie tylko dlatego, że zachodziły wówczas wydarzenia, które w niedalekiej przyszłości przyniosą ziszczenie się snu o niepodległości. Za przyjęciem takiego określenia przemawia i to, że presja wydarzeń wycisnęła na tym pokoleniu piętno szczególne. Z jednej strony wydarzenia te sprzyjały wzrostowi aktywności, podniesieniu temperatury życia politycznego i upowszechnieniu dążeń niepodległościowych. Z drugiej jednak strony skłaniały one do koncentracji na przygotowaniach powstańczych...” R. Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991, s. 179.

² Wiktor Jaroński (1870–1931). Urodził się w Kielcach w rodzinie inteligenckiej. Ukończył gimnazjum w Kielcach (1890) i Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego (1894). W okresie studiów związał się z ruchem narodowo-demokratycznym. Od 1890 był członkiem Zetu, uczestniczącym w licznych manifestacjach patriotycznych, za co w 1891 został aresztowany i skazany na dozór policyjny. Po studiach pracował jako sędzia pokoju w Niewachlowie pod Kielcami

niepodległościowa zdobyła w mieście przeważające wpływy, co zaowocowało w listopadzie 1918 r. przejściem władzy w Kielcach i powiecie. Niemała w tym była zasługa radykalnych inteligentów, będących liderami organizacji lewicowych.

Początkowo jedynie nieliczne jednostki związane z pracami irredenty antyrosyjskiej a związane z kręgami postępowej inteligencji wyłamywały się w 1914 r. spod presji większości stawiającej na Rosję. Jednak w sierpniu 1914 r. strzelcy pod wodzą Józefa Piłsudskiego zajęli Kielce i próbowali uczynić z miasta główny ośrodek antyrosyjskiego powstania w Królestwie. Mimo iż próba ta się nie powiodła, to jednak ten fakt zwiastował, iż dotychczasowy układ sił w Europie, w którym brakowało miejsca dla państwa polskiego, może ulec zmianie. Tytus Filipowicz, przedstawiając stan świadomości grup inteligenckich w początkach I wojny światowej, pisał:

...przeciętnemu politykującemu mieszczaninowi platforma niepodległości Polski wydawała się rzeczą niebezpieczną, [...] ponieważ głosicielem jej [...] były początkowo elementy „skrajne”, socjaliści i grupy radykalne, reprezentowane przez nie hasło niepodległości odstraszało swym powinowactwem z socjalizmem³.

Również w Kielcach początkowo hasła niepodległego państwa podnosiły prawie wyłącznie środowiska i jednostki związane z przedwojenną irredentą antyrosyjską.

Przed 1914 r. owa radykalna inteligencja w Kielcach, ze względu na rozbięcie struktur Polskiej Partii Socjalistycznej i osłabnięcie Narodowego Związku Robotniczego skupiała się wokół prac legalnych o charakterze oświatowym prowadzonych w Towarzystwie Kultury Polskiej oraz Towarzystwie Biblioteki Publicznej i w Stowarzyszeniu Kursów dla Analfabetów Dorosłych⁴. Pismem

(1895–1900), a następnie adwokat w Kielcach (1900–1914). Od 1895 należał do Ligi Narodowej, w latach 1900–1918 do Rady Głównej Ligi. Był czołowym działaczem Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego w guberni kieleckiej, posłem do I, II, III i IV Dumy Państwowej (1906–1917), w IV Dumie sekretarzem Koła Polskiego. W tym okresie był jednym z głównych współpracowników R. Dmowskiego i realizatorem jego linii politycznej w parlamencie rosyjskim. Po wybuchu I wojny światowej 8 sierpnia 1914 w imieniu Koła Polskiego złożył deklarację, w której uznając Niemcy za głównego wroga, wezwał do zjednoczenia ziem polskich pod egidą Rosji. Członek Centralnego Komitetu Obywatelskiego (1914–1915), Komitetu Narodowego Polskiego (1914–1917) i Wydziału Wykonawczego Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego (1917–1918). W niepodległej Polsce został sędzią Sądu Okręgowego w Kielcach (1919–1931). Szerzej: (redakcja) *Jaroński Wiktor*, w: *Polski słownik biograficzny* (PSB), t. 10, Wrocław 1962–1964, s. 639–640; B. Szabat, *Postowie guberni kieleckiej do Dum Państwowych*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1994, t. 12, s. 66–71.

³ T. Filipowicz, *Deklaracja stu*, „Niepodległość” 1935, t. 11, z. 3, s. 417.

⁴ Zob. szerzej na ten temat: L. Kowalczyk-Mroczkowska, *Rola postępowej inteligencji kieleckiej w kształtowaniu poglądów miejscowego społeczeństwa poprzez książkę i prasę w latach 1905–1915*, „Rocznik Świętokrzyski” 1989, t. 16, s. 203–218; tejże, *Działalność Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Kielcach w latach 1908–1918*, „Rocznik Świętokrzyski” 1980, t. 18, s. 67–87.

wyrażającym jej poglądy były wychodzące od 1906 r. „Echa Kieleckie”. Jeżeli chodzi o poglądy polityczne, to podstawową grupę owych radykałów kieleckich stanowili miejscowi działacze Polskiej Partii Socjalistycznej, Narodowego Związku Robotniczego, Związku Niepodległości, Partii Niezawisłości Narodowej oraz młodzież gimnazjalna zrzeszona w Związku Młodzieży Niepodległościowej (zarzewiackiej) i Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej. Zaliczyć do nich można również bezpartyjnych sympatyków – zarówno socjalistów, jak i narodowców.

Jak widać, cechą charakterystyczną tego środowiska była różnorodność postaw politycznych i światopoglądowych. W Kielcach można by więc podzielić ową radykalną inteligencję na trzy grupy: socjalistów, narodowców i radykałów. Do liderów inteligencji socjalistycznej należeli członkowie Polskiej Partii Socjalistycznej i Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej: Franciszek Loeffler, Stanisław Jarecki i Stefan Kirtiklis, do narodowej zaś działacze inteligencji Narodowego Związku Robotniczego, Związku Inteligencji Niepodległościowej i Związku Młodzieży Niepodległościowej („zarzewiackiej”): Karol Wodzinowski, Stanisław Frycz, Juliusz Ulrych. Przez radykałów rozumieć zaangażowane politycznie środowiska inteligencji, które do 1914 r. znajdowały się w orbicie wpływów ruchu socjalistycznego i narodowego, a które w warunkach wojny tworzyły własne organizacje, takie jak Partia Niezawisłości Narodowej i Liga Państwowości Polskiej. Do najbardziej znaczących postaci tego kręgu należeli Stefan Artwiński, Józef Filipkowski, Wanda Filipkowska, Edmund Massalski.

Tym, co niewątpliwie łączyło te środowiska, była idea niepodległości. Niepodległa Polska, o jakiej myśłano, miała być w dużej mierze nawiązaniem do dawnej, przedrozbiorowej Rzeczypospolitej wielu narodów. Ale również miała być republiką i państwem demokratycznym. Należy przy tym podkreślić, że w latach 1914–1918 zarówno koncepcje taktyczne, jak i działalność lewicy niepodległościowej – przy stałej akceptacji celu strategicznego, jakim była niepodległość – podlegały jednak ewolucji. Stąd też po wybuchu I wojny próbowano zrealizować plan powstania antyrosyjskiego, potem zaś po jego niepowodzeniu, w latach 1915–1917 próbowano odbudować państwo na podstawie sojuszu z państwami centralnymi. Przebieg wydarzeń militarnych, ewolucja rosyjska oraz fiasko tworzenia w okresie Tymczasowej Rady Stanu własnej armii i rządu zmusiły polityków lewicy niepodległościowej do powtórnej zmiany założeń. Od lipca 1917 r. celem stała się pełna niepodległość.

Istotnym czynnikiem spajającym było również uznawanie Józefa Piłsudskiego za niekwestionowanego przywódcę w walce o niepodległość. Złożyło się na to kilka przyczyn. Wszystkie środowiska polityczne irredenty antyrosyjskiej akcentowały konieczność zbrojnego wywalczenia niepodległości, dlatego Piłsudski, najpierw jako komendant strzelców, a następnie dowódca I Brygady, najlepiej uosabiał walkę zbrojną przeciw Rosji. Jego taktyczne przeciw opo-

wiadanie się czy za rozwiązaniem austro-polskim, między sierpniem 1914 r. a sierpniem 1915 r., czy też później za budową buforowego państewka polskiego przy pomocy mocarstw centralnych, miało ten zasadniczy cel przybliżyć. Niewątpliwie potencjał ludzki I Brygady, budowanej przeciw wspólnie przez wszystkie ugrupowania lewicy niepodległościowej, przez kształtującą się tam legendę wodza, był przez Piłsudskiego wykorzystywany przede wszystkim dla umocnienia własnej pozycji w partiach i organizacjach lewicy niepodległościowej. Jednocześnie fakt, iż nie uczestniczył on do listopada 1916 r. bezpośrednio w pracach politycznych, powodował, że stawał się on mediatorem w sporach dzielących poszczególne ugrupowania i wyrastał na polityka niezwiązanego z jednym tylko nurtem lewicy niepodległościowej⁵.

Różnorodność środowisk politycznych lewicy niepodległościowej zmuszała polityków tej formacji do tworzenia w różnych okresach I wojny porozumień politycznych. W Kielcach takimi instytucjami były kolejno: Konfederacja Polska (grupująca jednak tylko środowiska narodowe), Zjednoczone Organizacje Niepodległościowe, Komitet Narodowy miasta Kielce. Organizatorami ich, a następnie liderami byli przedstawiciele radykalnej inteligencji, tacy jak F. Loeffler, K. Wodzinowski, S. Kirtiklis, E. Massalski, J. Ulrych, W. Filipkowska, S. Frycz, Leon Kozłowski i inni. Od jesieni 1917 r. środowiska lewicy niepodległościowej, bez nurtu narodowego, współpracowały ze sobą w Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Niepodległościowych. Polem współpracy były także: Polska Organizacja Wojskowa i Liga Kobiet Pogotowia Wojennego oraz działające znacznie aktywniej niż w poprzednim czasie wspomniane instytucje oświatowe.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że w okresie I wojny środowisko to wzmocnili działacze, którzy z polecenia różnych instytucji, jak np. Naczelny Komitet Narodowy, Departament Wojskowy NKN, Komitet Naczelny Zjednoczonych Stronnictw Niepodległościowych, Centralny Komitet Narodowy, dłuższy bądź krótszy czas mieszkali w Kielcach. Można wymienić tu Juliusza Ulrycha, Stefana Starzyńskiego, Stefana Kirtiklisa, Tadeusza Kupczyńskiego, Stanisława Jareckiego, Tadeusza Herfurta, Mieczysława Skrudlika, Tadeusza Hartleba, Jana Górę. Do znaczących działaczy tej formacji, którzy wspomagali prace istniejących

⁵ W liście charakteryzującym swoją działalność w trakcie wojny Piłsudski tak napisał o sobie: „jestem uznany przez całe mnóstwo ludzi za naturalnego wodza Polaków w tej wojnie. Czy będzie się to ukrywało za mówieniem o „moralnym” przywództwie, czy będzie wprost żądaniem, abym dawał rozkazy, instrukcje itd., faktem jest, że w umysłach ludzi to przywództwo istnieje [...]. Czy chcę, czy nie chcę, jestem przed tą częścią narodu odpowiedzialnym za to co czynię i odpowiedzialności tej nie mogę złożyć, dopóki nie ma w narodzie autorytetu moralnego zorganizowanego i umiejącego wymusić dla siebie posłuch”. Podaję za: J. Molenda, *Próba utworzenia ogólnonarodowej reprezentacji politycznej stronnictw Królestwa Polskiego (sierpień - grudzień 1915)*, „Najnowsze Dzieje Polski 1914-1939” 1961, t. 4, s. 177-178.

w Kielcach organizacji lewicy niepodległościowej, należeli niewątpliwie: Wacław Sieroszewski, Jędrzej Moraczewski, Michał Sokolnicki, Jadwiga Marcinowska, Juliusz Poniatowski, Karol Popiel.

Część radykalnych inteligentów, głównie tych, którzy w okresie sporów pomiędzy Józefem Piłsudskim a Władysławem Sikorskim znajdowali się w orbicie wpływów nurtu narodowego, zerwała w 1915 r. dotychczasowe związki organizacyjne z lewicą niepodległościową, tworząc odrębne ugrupowanie aktywistyczne – Ligę Państwowości Polskiej – ściśle współpracujące z istniejącą w Kielcach placówką werbunkową Departamentu Wojskowego NKN. Liderem tego środowiska był E. Massalski. W początkach 1917 r. po opuszczeniu przez przedstawicieli NZR i ZIN Centralnego Komitetu Narodowego i jego organizacji regionalnych, jak np. działająca w Kielcach Rada Okręgowa Ziemi Kieleckiej czy Komitet Narodowy⁶, LPP zasiliła aktywistów. W Kielcach w tym czasie przestał istnieć Związek Inteligencji Niepodległościowej, a jego działacze utworzyli aktywistyczną Demokrację Polską. Wspólną reprezentacją kieleckich aktywistów od lata 1917 r. był lokalna komórka Centrum Narodowego.

Rola, jaką odegrali w życiu publicznym miasta i regionu liderzy inteligencji, a także ich działalność zasługują na szersze omówienie, dotychczas bowiem w literaturze przedmiotu nie poświęcono im zbyt dużej uwagi. O licznej grupie tych działaczy brakuje nawet podstawowych informacji, w istniejących zaś krótkich notkach biograficznych w PSB lub innych wydawnictwach słownikowych okres ich działalności w Kielcach jest zwykle pomijany. Prezentowany poniżej materiał ma charakter przykładowy, w którym autor starał się scharakteryzować najważniejszych działaczy tego okresu.

Stefan Artwiński (1863–1939)

Urodził się we wsi Igołomia w powiecie miechowskim, w rodzinie dzierżawcy majątków. Uczył się w progimnazjum w Pińczowie, z którego został usunięty za spoliczkowanie rosyjskiego urzędnika, gdy ten obraził jego uczucia narodowe. Po ukończeniu szkoły średniej w Warszawie studiował farmację na uniwersytetach w Dorpacie i Warszawie. Wkrótce powrócił w rodzinne strony, prowadził kolejno drogerię w Kielcach, apteki w Busku i Łopusznie, aby ostatecznie osiąść w Kielcach w 1901 r., gdzie otworzył aptekę przy ul. Dużej. Członek Polskiej

⁶ Szerzej na ten temat: J. Z. Pająk, *O rząd i armię. Centralny Komitet Narodowy 1915–1917*, Kielce 2003; tegoż, *Narodowa Rada Okręgowa Ziemi Kieleckiej 1915–1917*, w: *Spółczesność polskie w okresie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej 1920 r.*, Kielce 2001. Zob. też W. Suleja, *Orientacja austro-polska w latach I wojny światowej (do aktu 5 listopada 1916 roku)*, Wrocław 1992; tegoż, *Spór o kształt aktywizmu. Piłsudski a Sikorski w latach I wojny światowej*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 5, *W kręgu twórców myśli politycznej. Zbiór studiów*, Wrocław 1983.

Partii Socjalistycznej Frakcji Rewolucyjnej (1907–1916). Po wybuchu I wojny światowej i wkroczeniu strzelców do Kielc zaangażował się w prace Komisariatu Rządu Narodowego, a następnie komisariatu obwodowego Polskiej Organizacji Narodowej. Dlatego po powtórny zajęciu miasta przez Rosjan musiał uciekać. Schronił się w Jabłonkowie na Śląsku Cieszyńskim. Wrócił do Kielc w pierwszej połowie 1915 r., gdzie prowadził dalej aptekę. W latach 1915–1918 był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej, ps. „Dembno”. Wraz z F. Loefflerem odbudował w połowie 1915 r. struktury PPS w Kielcach, wszedł wtedy do składu Okręgowego Komitetu Robotniczego (1916). Współorganizator i działacz Zjednoczonych Organizacji Niepodległościowych w Kielcach (1915) oraz Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej. Był członkiem i sekretarzem Rady (1915–1917), z której ramienia uczestniczył w licznych zjazdach polityków w Warszawie, Lublinie i Piotrkowie, mających na celu wyłonienie reprezentacji politycznej Królestwa Polskiego. Organizował spółkę udziałową dla finansowania pisma Rady „Ziemia Kielecka”. Był prezesem Towarzystwa „Piechur” w Kielcach (1917–1918), radnym miasta Kielce. Od 1917 r. stał na czele Partii Niezawisłości Narodowej w Kielcach i należał do Komisji Porozumiewawczej Stronnictwa Niepodległościowych w Kielcach (1917–1918). W listopadzie 1918 wziął udział w rozbrajaniu Austriaków i tworzeniu władz polskich⁷.

Wanda Filipkowska-Pełczyńska (1894–1976)

Urodziła się w Porto Rico jako córka inżyniera kolejowego – Józefa. Ukończyła pensję M. Łojko w Wumaniu (na Ukrainie) oraz w 1912 r. pedagogiczne Wyższe Kursy im. J. Miłkowskiego w Warszawie. Od 1911 r. członkini Legii Niepodległości w Warszawie, Organizacji Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie” oraz zastępu żeńskiego tajnej Armii Polskiej w Warszawie. Założyła w 1911 r. patrol żeński tajnej I Drużyny Skautowej im. Czachowskiego w Kielcach, któ-

⁷ W niepodległej Polsce z ramienia PNN startował bez powodzenia do Sejmu Ustawodawczego oraz na stanowisko prezydenta miasta (1919). W 1920 r. był głównym organizatorem Okręgu Związku Strzeleckiego w Kielcach, a następnie jego komendantem (1920–1923, 1929–1939). Działał w organizacjach kombatanckich, m.in. w Polskiej Organizacji Wolności w Kielcach, a następnie Związku Peowiaków (1922–1939) i Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny. Po przewrocie majowym, jako zwolennik Piłsudskiego, stał się jednym z czołowych działaczy miejscowego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, m.in. był prezesem jego Rady Miejskiej oraz członkiem Rady Wojewódzkiej tej partii (1928–1939). Pełnił funkcję prezydenta Kielc w latach 1934–1939, senatora RP (1935–1939). Po wybuchu II wojny światowej pozostał na stanowisku, organizując pomoc dla potrzebujących mieszkańców miasta. Był współorganizatorem i przewodniczącym okręgu kieleckiego konspiracyjnej organizacji „Orzeł Biały”, używając ps. „Stary” (1939). Został aresztowany i zamordowany przez gestapo w 1939 r. *Czy wiesz kto to jest?*, pod red. S. Łoży, t. 1, Warszawa 1938, s. 13; J. Karolczak, A. Massalski, *Epitafium prezydenta Artwińskiego*, Kielce 1990; J. Z. Pająk, *O rząd i armię*, s. 318–322, 330.

rym się potem opiekowała. W latach 1912–1914 studiowała polonistykę i filozofię na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, gdzie należała do „Zarzewia” i I Polskiej Drużyny Strzeleckiej w Krakowie. Była członkiem Wydziału Żeńskiego Komendy Naczelnej PDS. Po wybuchu I wojny światowej jako kurier I Brygady Legionów Polskich Komendy Naczelnej Polskiej Organizacji Wojskowej w Warszawie (1914–1915) wielokrotnie przekraczała linię frontu. W latach 1915–1918 pracowała jako nauczycielka w szkołach średnich w Kielcach. Była przewodniczącą koła kieleckiego (1915–1918) i zarządu okręgu kieleckiego (1916–1918) Ligi Kobiet Polskich Pogotowia Wojennego. W latach 1916–1918 uczestniczyła w zjazdach Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego w Radomiu, Piotrkowie, Lublinie i Warszawie. Brała udział w pracach prezydium Zarządu Naczelnego LK PW (1917–1918). Była organizatorką, a następnie działaczką Zjednoczonych Organizacji Niepodległościowych i Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (1915–1917), członkiem Prezydium Rady oraz komitetu redakcyjnego „Ziemi Kieleckiej” (1915–1917). Należała do Komisji Porozumiewawczej Stronictw Niepodległościowych Ziemi Kieleckiej (1917–1918). W latach 1915–1918 działała w POW, ps. „Makryna”. Zagrożona aresztowaniem przez Austriaków, wyjechała do Warszawy i podjęła studia polonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim⁸.

Józef Filipkowski (1848–1921)

Ukończył Szkołę Dróg i Mostów w Paryżu. Następnie uczestniczył w budowach licznych linii kolejowych w Grecji, Ameryce Łacińskiej (m.in. w Puerto Rico) i Ukrainie. W 1910 r. powrócił do kraju i zamieszkał w Kielcach. W la-

⁸ Podczas wojny polsko-bolszewickiej wstąpiła do oddziału kurierskiego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (1919). Była kierowniczką Wydziału Instruktoerek Oświatowych przy Sekcji Propagandy i Opieki Oddziału II Naczelnego Dowództwa WP (1920–1921). Następnie pracowała jako nauczycielka w Warszawie, a od 1923 r. jako redaktorka tygodników „Bluszcz” i „Kobieta Współczesna” oraz dwutygodnika „Młoda Matka” w Warszawie. Po przeniesieniu się do Wilna w 1932 r. była m.in. dyrektorem programowym rozgłośni wileńskiej Polskiego Radia. W latach 1935–1939 była posłanką na Sejm z okręgu wileńskiego z ramienia BBWR. Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu Armii Czerwonej została uwięziona przez NKWD za udział w polskim ruchu oporu. Po zwolnieniu przedostała się na teren okupacji niemieckiej. Należała do Armii Krajowej i uczestniczyła w Powstaniu Warszawskim. Po wojnie znalazła się na emigracji w Wielkiej Brytanii. Była organizatorką i pierwszą przewodniczącą Zjednoczenia Polek na Emigracji oraz długoletnią członkinią Instytutu J. Piłsudskiego. Zmarła w Londynie. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Akta Odznaczeniowe Wandy Filipkowskiej-Pełczyńskiej, VM-25 – 1814, prac. Cyw. AP 161; *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938, t. 1, s. 562; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, pod red. J. M. Majchrowskiego, Warszawa 1994, t. 2, s. 296; H. Bagiński, *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908–1914*, Warszawa 1935, s. 195–196, 236, 344, 542, 577, 657, 660. J. Dufurat, *Kobiety w kręgu lewicy niepodległościowej. Od Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego do Ochotniczej Legii Kobiet (1908–1918/1919)*, Toruń 2001, passim, J. Z. Pająk, *O rząd i armię*, s. 319–322, 325.

tach 1912–1914 wspierał materialnie ruch irredenty antyrosyjskiej w Galicji, był także kwestorem Polskiego Skarbu Wojskowego. W 1914 r. zaangażował się w prace Konfederacji Narodowej Polskiej w Kielcach. Po wybuchu I wojny światowej i wkroczeniu strzelców do Kielc współpracował z Komisariatem Rządu Narodowego i komisariatem obwodowym Polskiej Organizacji Narodowej w Kielcach. Po ponownym zajęciu miasta przed Rosjan musiał uciekać i przebywał na Górnym Śląsku w Katowicach. Do Kielc powrócił wiosną 1915. Był członkiem zastępczej rady miejskiej – Komitetu Doradczego prezydenta miasta (1915–1916) i jednym z założycieli Zjednoczonych Organizacji Niepodległościowych w Kielcach (1915). Jako przedstawiciel ZON uczestniczył w rozmowach z narodowymi demokratami i realistami, mających doprowadzić do powołania reprezentacji społeczeństwa b. guberni kieleckiej. Wobec niepowodzenia tych pertraktacji był jednym z inicjatorów, a następnie pierwszym prezesem Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (26 października 1915 – 26 listopada 1916). Z ramienia Rady uczestniczył w licznych zjazdach polityków w Warszawie, Lublinie i Piotrkowie, które miały na celu wyłonienie reprezentacji politycznej Królestwa Polskiego (1915–1916). Był członkiem Rady Narodowej w Warszawie i przewodniczącym Pomocniczego Komitetu Wojskowego w Kielcach (1917)⁹.

Stanisław Frycz (?)

Ukończył gimnazjum rządowe w Kielcach, gdzie uczestniczył w narodowych kółkach samokształceniowych. Następnie studiował prawo na Uniwersytecie Warszawskim. W okresie studiów wstąpił do ZMP (Zet) i Ligi Narodowej. Po powrocie do Kielc odbył aplikację adwokacką w Sądzie Okręgowym w Kielcach (1906–1908). Następnie prowadził praktykę adwokacką w Kielcach. Z LN wystąpił w 1908 r. wraz z tzw. secesją. W latach 1908–1917 był aktywnym działaczem Związku Inteligencji Niepodległościowej w Kielcach, wydawcą i redaktorem „Kurierza Kieleckiego”, a w latach 1913–1917 „Gazety Kieleckiej”. Po wybuchu I wojny światowej współtworzył struktury Konfederacji Narodowej Polskiej w Kielcach. W okresie pobytu strzelców w Kielcach współpracował z Komisariatem Rządu Narodowego a następnie komisariatem obwodowym Polskiej Organizacji Narodowej w Kielcach. Z tego względu po ponownym zajęciu miasta przez Rosjan musiał uciekać i przebywał na Śląsku Cieszyńskim. Do Kielc wrócił w połowie 1915 r. Był jednym z założycieli Zjednoczonych Organizacji

⁹ Umarł w Warszawie. CAW, Akta Odznaczeniowe Wandy Filipkowskiej-Pelczyńskiej, VM-25 – 1814, prac. Cyw. AP 161; Biblioteka Główna Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, Papiery W. Kosterskiego-Spalskiego, t. 1, s. 3–6, 9–11, 21–22, 53–54, 63–64, 84, t. 4, s. 53–54; J. Z. Paják, *O rząd i armię*, s. 74, 318–322.

Niepodległościowych w Kielcach (1915) i Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (1915), czołowym działaczem tej Rady (1915–1917). Należał do Centralnego Komitetu Narodowego w Warszawie (1916). W kwietniu 1917 wraz z Tomaszem Kostuchem zorganizował w Kielcach koło Stronnictwa Polskiej Demokracji. Był członkiem Rady Narodowej w Warszawie (1917). W latach 1917–1918 działał w Centrum Narodowym, jako członek Tymczasowej Rady Naczelnej (sierpień – listopad 1917) oraz w Związku Budowy Państwa Polskiego. Po odzyskaniu niepodległości związał się z Partią Niezawisłości Narodowej, na której czele stał Stefan Artwiński. Był radnym Rady Miejskiej Kielc (1917–1920), w latach 1919–1920 jej wiceprzewodniczącym. W 1920 opuścił Kielce¹⁰.

Stanisław Jarecki (1892–1955)

Urodził się w Białymstoku, gdzie ukończył gimnazjum. Od 1907 r. należał do Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej, a od 1910 r. PPS. Studiował na Wydziale Budowy Maszyn Politechniki Lwowskiej, potem prawo na uniwersytecie w Petersburgu. W latach 1912–1914 pełnił funkcję instruktora i zastępcy komendanta Związku Walki Czynnej w Petersburgu oraz należał do Związku Strzeleckiego. Podczas I wojny światowej był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej, ps. „Jarosław” albo „Ława”, w latach 1914–1915 komendantem oddziałów lotnych POW w okręgu warszawskim i radomskim. Następnie służył w Legionach Polskich, m.in. w 1. Pułku Ułanów. W listopadzie 1916 r. skierowany został z powrotem do POW, działał w okręgu kieleckim organizacji oraz w Narodowej Radzie Okręgowej Ziemi Kieleckiej (1916–1917). Przeniesiony później do Warszawy, był członkiem Wydziału Centralnego Pogotowia Bojowego PPS. Uczestniczył w rozbijaniu Niemców w Warszawie¹¹.

¹⁰ CAW, Polska Organizacja Wojskowa (POW), t. 402, k. 608–614; J. Z. Pająk, *O rząd i armię*, s. 92, 245–252, 321, 322, 325; M. Adamczyk, *Cztery epoki prasy Kielecczyzny 1811–1956*, Kraków–Kielce 1991, s. 34.

¹¹ Po odzyskaniu niepodległości był szefem sztabu Komendy Głównej Milicji Ludowej. Następnie służył jako ochotnik w Wojsku Polskim, m.in. uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Po demobilizacji w 1925 r. pracował w administracji państwowej jako naczelnik wydziału urzędu wojewódzkiego w Nowogrodku i Toruniu, następnie inspektor Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W latach trzydziestych pełnił funkcje wicewojewody i wojewody kieleckiego, dyrektora Biura Inspekcyjnego MSW i wojewody stanisławowskiego. Po wybuchu II wojny światowej znalazł się na Węgrzech, gdzie aktywnie działał w konspiracji polskiej związanej ze środowiskami sanacyjnymi. Wiosną 1941 r. podczas powrotu z misji w kraju został aresztowany przez Niemców i osadzony w więzieniu w Nowym Sączu. Po zakończeniu wojny był poszukiwany przez władze komunistyczne, ukrywał się pod fałszywym nazwiskiem. W 1952 r. aresztowany, zmarł w więzieniu w 1955 r. CAW, POW, t. 394, k. 255, 307, J. Bartkowski, *Radomski Okręg POW*, „Żołnierz Legionów i POW” 1938, nr 3, s. 63; *Czy wiesz kto to jest?*, s. 119; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 1, s. 168.

Stefan Kirtiklis (1890–1951)

Urodził się w Kolnie koło Łomży jako syn nauczyciela. Uczył się w gimnazjum w Łomży, gdzie uczestniczył w strajku szkolnym. Tu także wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej (1905) oraz jej Organizacji Bojowej. Aresztowany, więziony był na Pawiaku w Warszawie i ostatecznie uniewinniony z braku dowodów. Studiował ekonomię i socjologię na Université Nouvelle w Brukseli, gdzie został członkiem Związku Strzeleckiego. W 1914 r. powrócił do kraju i działał w Zagłębiu Dąbrowskim. Po wybuchu I wojny światowej przedostał się do Kielc i tu wstąpił do I Brygady Legionów Polskich, gdzie służył w 1. Pułku Piechoty. W końcu 1914 r. wysłany w tajnej misji, przedostał się do Warszawy. W latach 1914–1918 należał do Polskiej Organizacji Wojskowej, ps. „Sewer”, „Kownacki”. Był dowódcą okręgów w Łomży, Radomiu i Kielcach. W latach 1916–1917 jako jeden z czołowych działaczy Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej jednocześnie wchodził do okręgowych kierownictw PPS w Kielcach i Radomiu. Za swą działalność aresztowany przez Austriaków (1918), musiał po zwolnieniu opuścić Radom i przenieść się na teren okupacji niemieckiej, do Warszawy. Tu kontynuował działalność w PPS i POW. Uczestniczył w rozbrojeniu okupantów w listopadzie 1918 r.¹²

Władysław Kosterski (1892–1973)

Urodził się w Wytiegrze w gub. ołonieckiej jako syn inżyniera kolejowego. Uczył się w gimnazjum w Petersburgu i Szkole Handlowej w Kielcach. Studiował na politechnice w Liège w Belgii (1911–1914). Był członkiem Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej, Towarzystwa Sportowego „Sokół” oraz Polowej Drużyny Sokolej w Liège (1913–1914). Po wybuchu wojny jako ochotnik zgłosił się do armii belgijskiej i dostał się niewoli niemieckiej. Przebywał

¹² Po odzyskaniu niepodległości był komendantem Milicji Ludowej w Lublinie. W latach 1919–1926 służył w Wojsku Polskim, m.in. jako oficer II oddziału w wojnie polsko-bolszewickiej oraz biorąc udział w „buncie” gen. L. Żeligowskiego. Po przewrocie majowym mianowany majorem przeszedł do administracji państwowej i był kolejno naczelnikiem wydziału urzędu wojewódzkiego w Wilnie, wicewojewodą i wojewodą wileńskim (1930–1931), następnie wicewojewodą łódzkim, wojewodą pomorskim i wojewodą białostockim. Od 1937 r. na emeryturze, mieszkał w Wilnie. Po wybuchu II wojny światowej został w 1940 r. aresztowany przez NKWD i zesłany do łagru nad Peczorą. Zwolniony w marcu 1942 r., opuścił ZSRR jako uchodźca cywilny z armią gen. W. Andersa i znalazł się w Palestynie. Od 1943 r. należał do Związku Patriotów Polskich. W kwietniu 1945 r. powrócił do Polski, został wicedyrektorem departamentu w Ministerstwie Apropowizacji i Handlu, a potem Ministerstwie Ziem Odzyskanych. W 1950 r. zwolniony z pracy. Biblioteka Główna Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, Papiery W. Kosterskiego-Spalskiego, t. 1, s. 24, 53–56, 63, t. 2, s. 40, t. 4, s. 38, 40; *Czy wiesz kto to jest?*, t. 1, s. 338, *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, [redakcja], t. 3, Warszawa 1992, s. 170–171; J. Z. Pająk, *O rząd i armię*, s. 322, 333, 339.

w obozach jenieckich w Münster i Celle (1914–1916). Po powrocie do Kielc pracował jako kierownik kamieniołomu na Czarnowie (1916–1917), sekretarz Polskiej Centrali Zbożowej w Jędrzejowie (1917) oraz referent Komitetu Apropowacyjnego pow. kieleckiego (1918). Był działaczem Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (1917), w latach 1916–1918 członkiem i organizatorem Polskiej Organizacji Wojskowej, ps. „Spalski”, „Krynicki”, gdzie był m.in. komendantem obwodu kieleckiego i ostatnim komendantem Okręgu VI (1918). Przeprowadził akcję rozbrojenia Austriaków w Kielcach i okręgu kieleckim¹³.

Leon Kozłowski (1892–1944)

Urodzony w 1892 w Rembieszycach w powiecie jędrzejowskim, w rodzinie ziemiańskiej. Uczęszczał do gimnazjum w Kielcach, za udział w strajku szkolnym relegowany ze szkoły. Maturę uzyskał w Warszawie w 1910 r. Następnie studiował nauki przyrodnicze i archeologię na uniwersytetach w Krakowie i Tybindze. Był członkiem Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej oraz Związku Walki Czynnej. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do Legionów Polskich, gdzie służył w 1. Pułku Ułanów (1914–1915). Oddelegowany przez Józefa Piłsudskiego do prac politycznych na Kielecczyźnie był współorganizatorem i członkiem Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (1915–1917) oraz jej sekcji prasowej (1916–1917). Reprezentował Radę na licznych zjazdach i zebraniach politycznych w Warszawie, Lublinie i Piotrkowie mających na celu powołanie reprezentacji politycznej Królestwa Polskiego (1915–1917). Był członkiem Rady Narodowej (1917). Współpracował z wieloma pismami, m.in. z „Wiadomościami Polskimi”, „Gazetą Kielecką”, „Ziemią Kielecką”. Jako członek Polskiej Organizacji Wojskowej (1915–1917), ps. „Leon”, pełnił funkcję referenta

¹³ W niepodległej Polce służył ochotniczo w Wojsku Polskim (1918–1921). Zwolniony do rezerwy w stopniu porucznika powrócił do Kielc. Pracował kolejno jako zastępca kierownika prywatnego biura handlowego, sekretarz Seminarium Nauczycielskiego w Kielcach, kierownik biura Związku Straży Pożarnych Województwa Kieleckiego i referent Wydziału I Izby Skarbowej w Kielcach (1921–1939). Od 1920 r. działacz Związku Strzeleckiego, był m.in. komendantem Okręgu Kielce (1923–1929). Działał w organizacjach kombatanckich: Związku Oficerów Rezerwy, Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, Polskiej Organizacji Wolności, Związku Peowików. Po przewrocie majowym należał do czołowych działaczy BBWR w Kielcach. W latach 1938–1939 był członkiem Rady Miejskiej Kielc oraz przewodniczącym Komisji Opieki Społecznej. W okresie międzywojennym udzielał się także w Polskim Towarzystwie Krajoznawczym. W okresie okupacji niemieckiej jako oficer wywiadu Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej, ustalił m.in. miejsce składowania w Berlinie archiwum polskiego Sztabu Generalnego, co umożliwiło jego zniszczenie przez bombardowanie. Zabezpieczał także zbiory muzealne PTK w Kielcach. Po II wojnie światowej działał głównie w PTK, a następnie w PTTK. W latach 1956–1961 był członkiem prezydium Zarządu Okręgu PTTK. Otrzymał tytuł honorowego członka PTTK. Zmarł w Kielcach. CAW, Akta personalne Władysława Koterskiego, 1769/89/2509; T. i Z. Sabatowie, *Cmentarz Stary w Kielcach*, Kielce 1995, s. 61.

politycznego Okręgu VI – Kieleckiego POW (1917). Był członkiem Partii Niezawisłości Narodowej (1917–1919). Po kryzysie przysięgowym wyjechał z kraju i kontynuował studia w Tybindze (1917–1918), gdzie uzyskał doktorat¹⁴.

Franciszek Loeffler (1874–1919)

Urodził się w Kielcach w rodzinie drobnego kupca. Ukończył kieleckie gimnazjum, w którym uczestniczył w tajnych kółkach samokształceniowych. Potem pracował w rządzie gubernialnym w Kielcach, w cukrowni w Łyczkowicach oraz w Busku i Kielcach jako prokurent. Ostatecznie został buchalterem w kieleckiej fabryce obróbki marmurów. Od 1895 r. był członkiem pierwszego w Kielcach koła PPS Adama Nowickiego. Szybko stał się jednym z liderów partii w Kielcach, członkiem Okręgowego Komitetu Robotniczego, a następnie jego przewodniczącym. Za swą działalność był więziony przez władze rosyjskie, m.in. w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej, a następnie wydalony z Królestwa. Po powrocie do Kielc stał się jednym z czołowych działaczy socjalistycznych, aktywnie uczestniczącym w wydarzeniach rewolucji 1905–1907 r., m.in. organizował pierwszy związek zawodowy – Stowarzyszenie Górników w Kielcach (1906). Po upadku rewolucji i rozbiciu przez policję organizacji Polskiej Partii Socjalistycznej w Kielcach zaangażował się w prace kulturalno-oświatowe. Był m.in. organizatorem Stowarzyszenia Kursów dla Analfabetów Dorosłych, współzałożycielem kieleckiego Oddziału Towarzystwa Kultury Polskiej (1908) oraz Biblioteki Publicznej w Kielcach (1909). Po wybuchu I wojny świat. współpracował z Komisariatami Wojskowymi Rządu Narodowego i Polskiej Organizacji Narodowej w Kielcach. Po opuszczeniu Kielc przez strzelców, zagrożony aresztowaniem przez powracających Rosjan, przebywał w Jabłonkowie na Śląsku Cieszyńskim. Do Kielc powrócił w połowie 1915 r. i odbudował organizację PPS,

¹⁴ W niepodległej Polsce jako ochotnik brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Na wiosnę 1920 r. habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim jako docent prehistorii, pracował jako profesor uniwersytetu we Lwowie (1921–1931, 1935–1939). Był autorem licznych prac naukowych z zakresu archeologii, członkiem kilkunastu towarzystw naukowych w kraju i za granicą, m.in. Polskiej Akademii Umiejętności. Po przewrocie majowym został czołowym politykiem sanacji, współzałożycielem Związku Naprawy Rzeczypospolitej (1926). Z ramienia BBWR był wybierany z okręgu kieleckiego na posła na Sejm (1928–1935) i senatora RP (1935–1939). W Sejmie był członkiem prezydium BBWR. Pełnił liczne funkcje rządowe, m.in. premiera i ministra spraw wewnętrznych. W latach 1937–1938 był członkiem OZN, w opozycji do polityki E. Rydza-Śmigłego. Po wybuchu II wojny światowej i zajęciu Lwowa przez Rosjan został aresztowany przez NKWD i przewieziony do Moskwy. Zwolniony w wyniku układu Sikorski-Majski, wstąpił do armii W. Andersa. W listopadzie 1941 r. w rejonie Tuły przeszedł linię frontu, co polski sąd wojskowy uznał za dezercję i skazał go na karę śmierci. Aresztowany przez Niemców, został internowany w Berlinie, gdzie zginął podczas bombardowania. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 1, s. 48; *Czy wiesz kto to jest?*, t. 1, s. 377; *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, biogram R. Świętka. J. Z. Pająk, *O rząd i armię*, s. 74, 319, 321, 322.

stając się w następnym okresie niekwestionowanym przywódcą partii. Będąc radnym miasta Kielc (1916–1917), uczestniczył także w tworzeniu samorządu miejskiego. Należał w tym czasie także do czołówki działaczy lewicy niepodległościowej Kielecczyzny. Współtworzył Zjednoczone Organizacje Niepodległościowe w Kielcach (1915). W latach 1915–1917 był członkiem Prezydium, sekretarzem (1915–1916) i przewodniczącym (1916–1917) Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej. Był współinicjatorem, a następnie głównym wydawcą i redaktorem tygodnika „Ziemia Kielecka” (1915–1917). Reprezentował Kieleckie w Centralnym Komitecie Narodowym i Radzie Narodowej w Warszawie (1915–1917). Był członkiem władz Unii Demokratycznej, a następnie Okręgowej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Niepodległościowych w Kielcach (1917–1918). Udzielał się także w pracach Polskiej Organizacji Wojskowej. W listopadzie 1918 r. brał udział w rozbrajaniu Austriaków i współorganizował Milicję Ludową. Po odzyskaniu niepodległości był komisarzem Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej na miasto Kielce i pow. kielecki, potem posłem na Sejm Ustawodawczy. Zmarł w lutym 1919 r. w trakcie epidemii tyfusu plamistego w Kielcach¹⁵.

Edmund Massalski (1886–1975)

Urodził się w Michałowie koło Starachowic jako syn zarządcy fabryki. Uczył się w gimnazjum w Kielcach. Za udział w narodowych kółkach samokształceniowych w VII klasie został usunięty ze szkoły (1904). Studiował z przerwami botanikę i geografię na Uniwersytecie Jagiellońskim (1906–1912). W okresie studiów udzielał się Towarzystwie Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza w Krakowie. Pracował jako nauczyciel w Szkole Handlowej w Kielcach (1909–1910), potem jako bibliotekarz TUL im. A. Mickiewicza w Krakowie (1911–1912). Był członkiem Zetu, potem „Zarzewia” oraz Polskich Drużyn Strzeleckich i skautingu, działał w towarzystwach Biblioteki Publicznej i Kultury Polskiej w Kielcach. Od 1913 r. uczył w Gimnazjum Żeńskim Marii Krzyżanowskiej. Podjął także działalność w tutejszym środowisku Konfederacji Polskiej, Związku Inteligencji Niepodległościowej oraz skautingu. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do oddziałów Piłsudskiego. Skierowany do prac politycznych, działał w Komisji Organizacyjnej Polskiej Organizacji Narodowej w Kielcach i Częstochowie, był

¹⁵ AAN, Archiwum PPS, Akta Komisji Odznaczeniowej PPS, t. 305/VI/163 k. 356, 357, 358; CAW Akta odznaczeniowe Franciszka Loefflera KN 19.12.1930; J. Naumiuk, *Loeffler Franciszek*, w: PSB, t. 17, Wrocław 1972, s. 512–513; J. Pająk, *Konspiracyjne życie polityczne w Staropolskim Okręgu Przemysłowym 1882–1904*, Kielce 1994, s. 58–60, 76, 87, 265; J. Z. Pająk, *O rząd i armię, passim*; tegoż *Narodowa Rada Okręgowa Ziemi Kieleckiej (1915–17)*, w: *Spółczesność polskie w dobie I wojny światowej i wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku*, Kielce 2001, s. 287–289, 291, 292, 294, 301.

także zastępcą komisarza PON w Krakowie. Po włączeniu PON do Naczelnego Komitetu Narodowego pracował w Departamencie Wojskowym NKN. Z tym ostatnim powrócił na teren Kongresówki. Był sekretarzem Komendy Naczelnej Polskiej Organizacji Skautowej w Piotrkowie (1915). W maju 1915 r. powrócił do Kielc jako emisariusz DW NKN. Należał do inicjatorów, a potem członków władz Komitetu Narodowego Kielc, Zjednoczonych Organizacji Niepodległościowych oraz Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (1915). Był współorganizatorem i pierwszym redaktorem naczelnym organu tej Rady – „Ziemi Kieleckiej”. Jako zwolennik rozwiązania austro-polskiego oraz werbunku do Legionów, których to poglądów większość działaczy Rady Okręgowej skupiona wokół F. Loefflera i J. Filipkowskiego nie podzielała, został zarówno z Rady jak i z redakcji „Ziemi Kieleckiej” usunięty. W tym czasie podjął ponownie pracę nauczyciela w szkole M. Krzyżanowskiej (1915–1918). Był komendantem XI Okręgu (Kieleckiego) Polskiej Organizacji Skautowej (1915–1918), prezesem koła Ligi Państwowości Polskiej (1916–1917) i członkiem władz okręgu kielecko-radomskiego Centrum Narodowego (1917–1918). W tym okresie współredagował z S. Fryczem oraz T. Kostuchem „Gazetę Kielecką” propagującą idee aktywistyczne. Reprezentował Kielce na zjeździe miast okupacji austriackiej (wrzesień 1917). W latach 1917–1918 brał także udział w tworzeniu polskiego aparatu administracyjnego podległego Radzie Regencyjnej na terenie byłej guberni kieleckiej. Pod koniec 1918 r. zbliżył się do Partii Niezawisłości Narodowej, której liderem był Stefan Artwiński¹⁶.

¹⁶ W okresie międzywojennym pracował jako nauczyciel Państwowego Męskiego Seminarium Nauczycielskiego (1921–1935) i Państwowego Pedagogium w Kielcach (1935–1939). Wykładał także dorywczo w innych szkołach kieleckich i radomskich. Nadal pracował w redakcji „Gazety Kieleckiej” (1918–1926), którą przekształcił z mało ciekawej gazety prowincjonalnej w ambitne pismo regionalne. Był radnym Rady Miejskiej w Kielcach (1919–1924, 1927–1934), jej wiceprzewodniczącym (1920–1924) i przewodniczącym (1927–1934). Główny organizator ruchu harcerskiego na Kielecczyźnie – kolejno sekretarz i inspektor Inspektoratu X Okręgu Kieleckiego Związku Harcerstwa Polskiego (1919–1924), potem z przerwami Komendant Chorągwi Kieleckiej (1924–1939). Od 1913 r. był członkiem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, w latach 1918–1939 członkiem zarządu oddziału PTK w Kielcach. Od 1924 r. prowadził badania florystyczne szaty roślinnej Gór Świętokrzyskich. Od lat dwudziestych zajmował się regionalizmem i problematyką regionalną, propagował walory krajoznawcze ziemi kieleckiej. Podczas II wojny światowej działał w tajnym nauczaniu. Po wyzwoleniu był dyrektorem Państwowego Pedagogium w Kielcach (1945–1946), potem nauczycielem Liceum Pedagogicznego i Państwowego Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych (1946–1951), dyrektorem Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach (1947–1961). W latach 1947–1951 kierował Instytutem Badań Regionalnych w Kielcach. Był organizatorem, pierwszym prezesem (1957–1969), potem honorowym prezesem (1969–1975) Kieleckiego Towarzystwa Naukowego. Należał do Zarządu Okręgowego i Wojewódzkiego PTTK w Kielcach (1950–1975). Od 1961 koncentrował się na popularyzacji krajoznawstwa. Był honorowym członkiem PTTK. Zmarł w Kielcach. – Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Polska Organizacja Narodowa, t. 2, k. 6, 8, t. 4, k. 20–23, t. 6, k. 32; Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Naczelnego Komitetu Narodowego

Tadeusz Puszczynski (1895–1939)

Urodził się w Józinkach w powiecie łączyckim jako syn dzierżawcy majątków ziemskich. Początkowo uczył się w gimnazjum rządowym, a po strajku szkolnym w 1905 r. w prywatnej szkole średniej w Piotrkowie. Od 1910 r. był działaczem Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej. W 1912 r. został aresztowany i więziony przez 9 miesięcy przez władze rosyjskie. Egzamin maturalny zdał w Białej Cerkwi. Od 1913 r. był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej. Po nielegalnym opuszczeniu granic imperium rosyjskiego, w początkach 1914 r. rozpoczął studia przyrodnicze w Krakowie. Tu kontynuował działalność w PPS i ZMP-N oraz wstąpił do Związku Strzeleckiego, w którym ukończył szkołę podoficerską. Po wybuchu I wojny światowej służył w 1. Pułku Piechoty Legionów Polskich. Z powodu złego stanu zdrowia został w maju 1915 r. przeniesiony do Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, gdzie był zastępcą oficera werbunkowego w Radomsku. Po przejściu na stopę nielegalną jako „Konrad” działał w Polskiej Organizacji Wojskowej, był zastępcą komendanta POW w Piotrkowie (1915–1916), a następnie instruktorem i zastępcą komendanta okręgu VI POW w Kielcach (1916–1917), komendantem okręgu VII POW w Radomiu (1917–1918) i zastępcą komendanta Komendy Naczelnej nr 4 POW w Lublinie (8 października – 7 listopada 1918). W okresie pobytu w Kielcach był jednym z czołowych działaczy Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej¹⁷.

wego (APKr, Archiwum NKN), t. 109, k. 2, 25, 146, t. 309, k. 126, 175, t. 310, k. 34, 67, t. 316, k. 45, 48, 111, t. 317, k. 12–18, 34–56, 72, 93–95, t. 328, k. 56, 72; Archiwum Państwowe w Kielcach, Zbiór E. Massalskiego, t. 56, 60, 65; Akta miasta Kielc, t. 1249, 1275–1276, 1278; Kuratorium Okręgu Szkolnego,teczka osobowa E. Massalskiego; *Edmund Massalski (1886–1975). Materiały sesji naukowej w Świątęj Katarzynie 15–16 XI 1986*, Kielce 1989; A. Massalski, *Massalski Edmund (1886–1975)*, w: *Słownik biologów polskich*, Warszawa 1987, s. 358–359.

¹⁷ W niepodległej Polsce, zweryfikowany w stopniu kapitana, pełnił początkowo funkcję Komendanta Okręgu Milicji w Radomiu (styczeń – kwiecień 1919), a następnie służył jako zawodowy wojskowy. W początkach 1920 r. przeniesiony do Sztabu Generalnego WP, gdzie został kierownikiem wydziału plebiscytowego dla Górnego Śląska. Od sierpnia 1920 r. pod pseudonimem „Wawelberg” współorganizował POW Górnego Śląska. Był członkiem ścisłego kierownictwa wojskowego II i III powstania śląskiego. W latach 1922–1927 był oficerem Sztabu Generalnego WP. W 1929 r. ukończył Wyższą Szkołę Wojenną. Następnie został dowódcą batalionu 65. Pułku Piechoty, a potem szefem sztabu 12. Dywizji Piechoty. Później w Korpusie Ochrony Pogranicza był dowódcą pułku „Sarny” (1936), brygady „Polesie” (1936–1937), pułku „Snów” (1937–1938) i szefem sztabu KOP (1938). Zmarł po ciężkiej chorobie w Warszawie. CAW, Akta odznaczeniowo-personalne Tadeusza Puszczynskiego; P. Stawecki, *Oficerowie dyplomowani wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław 1997, s. 208; *Śp. Pułkownik Tadeusz Puszczynski (Zapata, Konrad, Wawelberg)*, „Żołnierz Legionów i POW” 1939, nr 1–2, s. 86–87; Z. Zarzycka, *Puszczynski Tadeusz*, w: *Encyklopedia powstań śląskich*, Opole 1982, s. 463–464; J. Z. Pająk, *Raporty Tadeusza Puszczynskiego dla Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej*, w: ... *Et quorum pars magna fui...*, *Księga pamiątkowa poświęcona prof. Zbigniewowi Janowi Góralskiemu*, pod red. W. Kalwata i A. Penkalli, Kielce 2003, s. 267–276.

Juliusz Ulrych (1883–1959)

Urodził się w Kaliszu. Uczęszczał do gimnazjum realnego i do szkoły handlowej w tym mieście. Był członkiem Organizacji Młodzieży Narodowej „Pet”, współorganizatorem strajku szkolnego. Maturę zdał jako ekstern w krakowskim gimnazjum św. Anny (1908). Następnie studiował prawo na UJ. W okresie studiów należał do Zetu, a od 1910 r. do „Zarzewia”, gdzie był w latach 1910–1914 członkiem jego kierownictwa – Legii Niepodległości – i koordynował prace wojskowe wśród młodzieży szkolnej w Galicji. Był prezesem okręgu Legii Niepodległości w Krakowie (1910–1914). Zorganizował Polski Związek Wojskowy w Krakowie i kierował tą organizacją (1908–1910), następnie został naczelnikiem okręgu II Armii Polskiej w tym mieście (1910–1911), ps. „Michał Jeżowicz”. Był instruktorem i podchorążym II Polskiej Drużyny Strzeleckiej w Krakowie oraz członkiem zarządu oddziału Towarzystwa Sportowego „Sokół” (1912–1914). Jako instruktor skautingu zainicjował powstanie tajnego skautingu w Kaliszu (1910). W 1912 r. kierował II drużyną skautową w Krakowie. Po wybuchu I wojny światowej został żołnierzem 1. kompanii kadrowej. Od sierpnia 1914 r., mianowany podporucznikiem, służył w 1. Pułku Piechoty I Brygady Legionów Polskich. Od października do listopada 1914 r. czasowo przydzielony do Polskiej Organizacji Narodowej, od kwietnia 1915 r. dostał przydział do Centralnego Biura Werbunkowego Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego w Piotrkowie. Od 24 maja 1915 r. do lipca 1915 r. był emisariuszem okręgowym DW w Kielcach, potem oficerem werbunkowym w Pińczowie (24 lipca – 7 października 1915 r.) i Kielcach (10 października 1915 r. – 15 lipca 1916 r.). Na jesieni 1915 r. stworzył zaczątek Polskiej Organizacji Wojskowej w Kielcach. Od października 1915 r. do 1 maja 1916 r. był szefem okręgu VI POW, któremu podlegała organizacja miejscowa w Kielcach. Wspomagał utworzenie Zjednoczonych Organizacji Niepodległościowych w Kielcach (sierpień 1915), a następnie Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej (październik 1915). Był przewodniczącym sekcji organizacyjnej NROZK (1915–1916). Od 15 lipca 1916 r., po demonstracyjnej rezygnacji ze stanowiska, służył z powrotem w I Brygadzie LP, gdzie m.in. dowodził batalionem. Jesienią 1918 r. został dowódcą okręgu POW w Kaliszu. W listopadzie 1918 r. przeprowadził rozbrojenie Niemców¹⁸.

¹⁸ W Wojsku Polskim, zweryfikowany w stopniu kapitana, pełnił różne funkcje dowódcze, m.in. był szefem wydziału IV DOG, szefem Ekspozytury Ministerstwa Spraw Wojskowych, szefem wydziału II DOG, szefem sekcji traktatowej Dowództwa Etapowego WP na Ukrainie, szefem sekcji III Oddziału MSW, został awansowany do stopnia majora. Ukończył Wyższą Szkołę Wojenną jako podpułkownik dyplomowany (1923). Potem dowodził 36. Pułkiem Piechoty. Awansowany na pułkownika dyplomowanego w latach 1926–1927 był szefem sztabu KOP. Organizował, a w latach 1927–1934 był dyrektorem Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynależności Woj-

Karol Wodzinowski-Skarbek (1878–1923)

Urodził się w Radomsku. Uczył się w gimnazjum w Piotrkowie Trybunalskim. Był członkiem narodowych kół samokształceniowych, prowadził m.in. tajną bibliotekę uczniowską. Ponieważ władze szkolne wpadły na trop tej działalności, w 1901 r. przeniósł się do gimnazjum w Smoleńsku, gdzie zdał maturę. Odbył studia weterynaryjne na Uniwersytecie Warszawskim (1902–1906). W tym czasie wstąpił do Zetu i został skierowany do prowadzenia prac w środowisku robotniczym. W latach 1902–1904 współorganizował Związek im. J. Kilińskiego, a od wiosny 1905 r. Narodowy Związek Robotniczy w Warszawie. Należał do zespołu redakcyjnego „Pochodni” i „Kilińskiego”. W Zecie od 1904 r. był członkiem władz okręgu warszawskiego, odpowiedzialnym za przygotowanie i koordynację przygotowań strajku szkolnego w Królestwie Polskim. W 1905 r. został także członkiem kierownictwa Związku Unarodowienia Szkół. Z jego ramienia był organizatorem strajku na weterynarii, a następnie bojkotu szkół rosyjskich w Warszawie. Zagrożony aresztowaniem, w 1906 r. wyjechał do Lwowa, gdzie ponad dwa lata studiował na Akademii Rolniczej w Dublanach (1906–1909). Podczas studiów w Galicji odwiedzał Królestwo, przewożąc przez granicę nielegalną bibułę i broń przeznaczoną dla NZR. W tym czasie był jednym z czołowych rzeczników oderwania Związku od Ligi Narodowej, do czego doszło ostatecznie podczas zjazdu NZR w Warszawie (6–8 września 1908 r.), w którym uczestniczył. W latach 1909–1918 był członkiem Zarządu Głównego NZR. Jednocześnie działał w środowisku lwowskiej młodzieży akademickiej, wiążąc się z grupą tzw. niezależnego Zetu, a następnie od maja 1909 r. „Zarzewia”. W 1908 wstąpił do Polskiego Związku Wojskowego, a następnie Armii Polskiej. Po uzyskaniu dyplomu z weterynarii w Instytucie Weterynaryjnym w Dorpacie (1910) powrócił do Kongresówki, gdzie uzyskał posadę lekarza powiatowego we Włoszczowie. Od 1911 r. był czołowym działaczem NZR w Kielcach i organizował struktury Konfederacji Polskiej. Po wybuchu I wojny światowej uczestniczył w pracach Komisariatów Rządu Narodowego, następnie w Polskiej Organizacji Narodowej. W PON był członkiem Rady Politycznej Sekretariatu PON i komisarzem obwodowym. Po ewakuacji PON z Królestwa znalazł się na Śląsku Cieszyńskim. Od stycznia 1915 r. współpracował

skowego. W latach 1934–1935 pełnił funkcję zastępcy II wiceministra spraw wojskowych i szefa administracji armii, był członkiem Rady Nadzorczej Państwowych Wytwórni Uzbrojenia. W latach 1935–1939 był ministrem komunikacji, posłem na Sejm (1938–1939). Podczas II wojny światowej internowany w Rumunii. Po wojnie pozostał na emigracji w Wielkiej Brytanii, gdzie działał jako wiceprzewodniczący Rady Naczelnej Ligi Niepodległości Polski. Zmarł w Londynie. APKr, Archiwum NKN, t. 336, k. 7, 72–82, 85, 88–95, 197, 273, t. 328, k. 13–16, 32, 84–100, 113–116, 144–146, 150–151, 163–165, 199, t. 340, k. 36, 41; *Czy wiesz kto to jest?*, t. 1, s. 765; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, s. 73; P. Stawecki, *Oficerowie dyplomowani*, s. 238.

z Naczelnym Komitetem Narodowym, w którym był członkiem Delegacji Departamentu Organizacyjnego i emisariuszem Departamentu Wojskowego. Działał m.in. na terenie Zagłębia Dąbrowskiego i Kieleckiego. W połowie 1915 r. osiadł na stałe w Kielcach, gdzie odbudował struktury NZR i współtworzył Zjednoczone Organizacje Niepodległościowe. Od końca 1915 r. jako członek Zarządu Głównego NZR koordynował działania tej partii na terenie okupacji austriackiej. Od jesieni 1915 r. był jednym z czołowych działaczy Narodowej Rady Okręgowej Ziemi Kieleckiej, współzałożycielem Towarzystwa „Piechur” w Kielcach (1917). W Centralnym Komitecie Narodowym w Warszawie reprezentował Kieleckie (1915–1917). Z ramienia NROZK i CKN uczestniczył w zjazdach polityków Królestwa Polskiego mających na celu wyłonienie reprezentacji politycznej Królestwa Polskiego (1915–1917). Opuścił CKN, podobnie jak inni przedstawiciele nurtu narodowo-niepodległościowego, w lutym 1917 r. Od 1917 r. uczestniczył głównie w pracach NZR – pełnił funkcję prezesa Zarządu Okręgu Kielecko-Radomskiego (1916–1918). W latach 1916–1918 był radnym miasta Kielce. W maju 1918 r. zorganizował Narodowy Klub Robotniczy w Kielcach, a następnie był jego prezesem¹⁹.

¹⁹ Po odzyskaniu niepodległości był inspektorem weterynarii na woj. kieleckie (1919–1923). Pod koniec 1918 r., jako zdecydowany przeciwnik rządów ludowych, jeździł po kraju, występując na licznych wiecach, m.in. w Warszawie, Radomiu, Częstochowie i Piotrkowie. Jednocześnie jako członek ZG NZR uczestniczył w rokowaniach zjednoczeniowych z Narodowym Stronnictwem Robotników z zaboru pruskiego. W latach 1919–1920 był przewodniczącym Zarządu Okręgowego NZR w Kielcach. W okresie wojny polsko-bolszewickiej był wiceprezesem Komitetu Obywatelskiego Obrony Państwa w Kielcach i kierował jego akcją propagandową. Po powstaniu Narodowej Partii Robotniczej współtworzył jej struktury w Kielcach. Od II Kongresu NPR (4–6 września 1921 r. w Krakowie) był członkiem Rady Naczelnej I Głównego Komitetu Wykonawczego NPR. Radny Rady Miejskiej w Kielcach (1919–1923). Zmarł w Kielcach. AAN, CKN, t. 3, k. 35–41, t. 7, k. 10; APKr, Archiwum NKN, t. 102, k. 15; CAW, Akta odznaczeniowe Karola Wodzinowskiego, KN 17.03.1932; J. Z. Pająk, *O rząd i armię*, passim.